

KURAMSAL YAKLAŞIMLA GÖRÜNÜM

* Nükhet GÜZ

*İnsanın gerçeği,
simgelerin gizlerinde bulunur.*

Görünüm(imaj) yaratma çabası insanın kendisini göstergelerle, simgelerle anlatmaya başladığı günden bu yana hep oldu; ancak önceleri imgeyi yaratan ve kullanan arasında dolaylı bir ilişki yoktu. Toplumsal işbölümünün gelişmesiyle birlikte sınıflı topluma geçişte, üretim ve tüketim ilişkisi aracısız gerçekleşemeyince, bu dolaylılık görünüm üretimi ve kullanımında da kendini göstermeye başladı. Görünümü günümüzde artık kendiliğinden hiçbir yerde göremez, bulamazsınız. Çağdaşlaşmayla birlikte, popüler görünüm üreticileri imagoğların elinde görünüm, ideolojik bir aygıt dönüşmüş; toplumun yönlendiricisi egemenliğini birdenbire eline geçirmiştir.

Görünüm, gerçekliğin yaklaşık bir görsel sunumu olup, fiziksel (bir fotoğraf ya da resimdeki gibi) ya da düşsel (yazın ve sanat alanındaki gibi) olabilir. Bir ürün ya da bir genel izlenim, izleyicilerin ilgisini çekmek için yaratılır, amaç hiçbir zaman gerçeği yeniden yaratmak değildir. Bu durumda

* Prof.Dr., İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişiler ve Tanıtım Bölümü

görünüm gerçeklikle çok ender çakışacağından bir yanılgılar yumağıyla bizi karşı karşıya bırakır.

Ekinsel düzlemde, çevremizdeki herşey bizi bir göstergeye yöneltir. Görünüm, bu göstergelerin dolayımında oluşur. Saussure'e göre, "**gösterge**"nin, *gösteren, gösterilen* olmak üzere iki temel belirleyeni vardır. Göstergenin ayrıntılandırılmasına giden Peirce'de ise sayı üçe çıkmıştır: *görüntüsel, belirtisel ve simgesel gösterge*.

Peirce'e göre, görüntü gösterge benzerlik ilişkisinden dolayı nesnenin yerini tutan göstergelerdir,(...) *belirti göstergenin* ise nesnesiyle arasında nedensel bağlantılar vardır, bunlar neredeyse varlıksal/doğal bağlantı belirtiler gibidir,(...) *simgelere* gelince, bunlar tamamen toplumsal uzlaşma sonucu öğrenilen göstergelerdir; nesneleriyle aralarındaki ilişki tümüyle nedensizdir, bir anlamda keyfidir.

Görünüm ve simge gündelik yaşamda kullanıcıların çoğunlukla birbirine karıştırdıkları kavramlar olarak göze çarpmaktadır. Ve, çoğu kez, simge görünümün yerine kullanılabilir bir kavram olarak ta algılanmaktadır. Bu yanlış algılamanın nedeni, daha önce sözünü etmiş bulunduğumuz, görünümün yanılısamalı bir düzenlemeyle sunulmakta olduğudur. Bu yanılısama yaratıcısı görünüm bir anlamdır yalnızca; simgeler ise bu anlamı yaratacak gösteren.

Bir iletişim sürecinde, iki belirtici(*gösteren ve gösterilen*) biraraya gelerek bir başka şeye, yani göstergeye yöneltir. Bir başka deyişle, ***duyularımızla algıladığımız yan-gösteren-, kavramsal yan-gösterilen- ile birleşir ve bizi görünüme taşıyan göstergeye ulaştırır.*** Görünüm, bu iki belirtici ve bir belirlenenin -*gösteren, gösterilen, gösterge-* bileşkesinden oluşup "bütün"e ulaşmış bir

anlamsal boyutun ifadesidir. Simge bizi yalnızca görünüme taşıyan bir tamamlayanken, görünüm tamamlanan değil bir "tamlık"tır. Dolayısıyla anlam, "demek istenende", yani görünümde gizlidir.

Görünüm göstergelerin bir üst boyutudur; anlamsal bileşkesidir. Göstergelerin her biri, biraraya geldiklerinde kendi bağımsız anlamlarından farklı bir anlama ulaşır. Ulaşılan bu yeni anlam, bir üst boyutu, başka bir göstergeyi işaretler. Bu göstergelerin birlikte oluşturdukları düzgülerin(kodlar) toplamı, kendi bağımsız anlamlarının ötesinde yeni bir anlatımla bizi buluşturur. "Gördüğümüz şeyleri istediğimiz kadar anlatalım, görünen şey hiçbir zaman söylenen şeyin içine sığmaz ve söylenmekte olan şey görünüm, eğretilemeler, kıyaslamalar aracılığıyla istendiği kadar gösterilmeye çalışılsın, bunların ışıklarını saçtıkları yer, gözlerin gördüğü değil de, sentaksın ardışıklığının tanımlandığı yerdir."(Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, s.35)

İnsanın ekinsel bir ortamda toplumsal bir varlık olma yolunda ilerlerken yaşam deneyimleriyle edindiği "gerçek", onun kendi doğal gerçekliği olmaktan çok ötededir. Toplumun belirlediği kalıplarla "o", kendi doğal gerçekliğini değil, ekinsel gerçeği deneyimler ve yaşar. Yanılsamalarla yaşananlar, ona, gerçeği kendi gerçekliğiymiş gibi algılatır. Bu nedendir ki, ancak ekinsel ortamda oluşabilen görünüm gerçekte duyularımızın ve fiziksel görünümümüzün üzerine, tıpkı yüze yapılan ustaca bir makyaj gibi, işlenmiştir. Gerçekliğin gizinde saklıdır o; bilinçaltımızın dışavurumudur. Freedberg'e göre, imlerin "aura"sı, onlara bakanların gözlerindedir. Görünümlere karşı olan tepkilerimizi yönlendiren "aura" ise, toplumsal koşullar içindeki algı ve biliş süreçlerimizle belirlenir.

Görünümü oluşturan göstergelerin çözümlenebilmesi, anlam bütünlüğünün parçalanıp düzgünün çözülebilmesi, ancak ortak gösterenleri kullanan arasında gerçekleşebilir. Bir diğer söyleyişle, gönderen ve gönderilen arasında akan iletişimsel süreçte, iletinin salgılanıp, anlam taşıyıcısı olan gösterenin gönderilen tarafından şifresinin çözülebilmesi için, o gösterenin anlamını gönderilenin bilebilmesi, yani, aynı ekinsel ortamda yaşıyor olmaları gerekir. Dolayısıyla görünüm, kendi başına bir hiçtir. Ancak kendini algılayabilecek bir kitle bulabilirse varlığını ortaya koyar ve bir anlam taşır. Gücü etkisindedir.

Toplumsal karşılaşmalarda, dış görüntüleriyle, davranışlarıyla, kullandıkları dille, kişiler birbirlerine kendileriyle ilgili bilgiler sunarlar. Bu karşılaşma, bir etki-tepki sürecinde gerçekleşir. Ve bu süreç, düşünülenden çok hızlı işler. Arada simgeler gider ve gelir; bir beklentiler fırtınası kopar. Simgelerle kurulan bu iletişimsel yapıda, bir anlamda, karşılıklı beklentilerin düzenlenmesi, dengelenmesi ve bu beklentilere dayalı bir görünüm zincirinin oluşturulması gerekmektedir. Lacan'a göre, insan kendi gerçekliğini giderek üstüste yığılan eğretilmelerle düşünür; böylelikle kendi gerçekliğiyle düşüncesi arasında bir uçurum açılır.

İnsan, kendi gerçekliğini giderek daha toplumsallaşmış simgelerle düşünür ve dile getirirken, çıplak gerçekliğini dile getiren gerçek simgeleri geride -bilinçdışı- bırakmış olur. Ekinsel düzenlemenin sağladığı hatta dayattığı eğretilmeler zinciri, bastırmadan başka birşey değildir. Bastırılan gerçeklik, öne çıkarılan ise kurmaca, yapay kimliktir. Her geçen gün biraz daha gerçeklikten uzaklaşıp düşsel bir ben'e doğru sürükleniriz. İmgelemlerimiz bizi gündelik simgelerle

oluşturduğumuz imgeler dünyasına, yanılsamalara götürür. Gerçeklikten uzaklaşıp düşsel kimliğin gerisine sığınmak, ötekilerce onaylanıp kendi varlığımızı duyurma güdüsünden kaynaklanır. Bu imgeler dünyasında da "öyle olduğumuzda" ötekilerince onaylanacağımızı düşündüğümüz "**kurmaca kimliğimizi**" yaratırız.

Kurmaca kimlik oluştururken bizi çevreleyen, her an karşılaştığımız simgeler, genellikle, "aidiyet" duygusuyla ortaya çıkan, oraya ait olduğumuzda daha güçlü olacağımıza inandığımız alt-kültürlerin simgeleridir.

Yaşam koşullarının getirdiği hoşnutsuzluk, toplum tarafından onaylanma kaygısı ve hepsinden önemlisi, dış koşulların üzerimizde yarattığı olumsuzluklar sonucunda, kendimizi dış dünyaya düşsel kimliğimizle açarak korumaya çabalarız. Bu maskelerin ardına gizlenerek sürdürülen bir yaşamdan başka birşey sunamaz bize. Gerçekte sıkıntımız, dıştaki güvenilmez dünyadan değil, içimizdeki ben'in kendine güvensizliğinden kaynaklanmaktadır. Temel sorunumuz, başkalarının bizi nasıl gördüğü değil, bizim kendimizi nasıl gördüğümüzdür.

Bizi saran korkular, kaygılar, doğrular, yanlışlar ile yoğrulmuş toplum kurallarıyla yaşıyor olmamız görünüm yaratımını bir anlamda gerekli kılmaktadır. İçimizdekine güvenmeyip düşsel kimliklerle yaşamamızın temelinde işte bu neden bulunmaktadır. Lacan bu zorlanışın nedenini, "**Baba Yasaları**"na bağlıyor. Ve kimi zaman doğrudan, kimi zaman dolaylı yollardan "**Baba Yasaları -Toplum Kuralları**"nın bilinçaltımızda kendine yer bulduğunu dile getiriyor. Bu yasalara uymayan herşey bilinçdışına itilerek bastırılıyor. Gerçekliğine inandırıldığımız kurallar, uyduğumuz kalıplar,

gün geliyor bizim gerçek düşünce ve davranış kalıplarımızmış gibi karşımıza çıkıyor, "sahici"leşiyor; kendi gerçekliğimizin üstü örtülüyor. Böylelikle içimizdeki gerçek ben'imiz, Baba Yasaları'nın bizim için resmettiği maskenin ardına sığınma durumunda kalıyor. Toplumun önümüze koyduğu kurallar dünyası(Baba Yasaları), yaşamımızın sonuna kadar bir daha asla ya da gerçekte hiç kendimiz olmayacağımız bir parçalanmışlığa sürüklüyor bizi.

İnsan, biyolojik bir varlık kimliğinden sıyrılıp ekinsel bir özne kimliğine geçişte, toplumsal yapının ona sunduğu verilerle düşünür; ancak toplumsallaşma uğrunda, aynı zamanda bilinçdışı itilmiş, bastırılmış duygularıyla birlikte hareket etmek zorundadır. Ekinsel gerçeğin yanısıra, iç dünya gerçekliğinin de çözümlenmesinde bilinçaltı kadar bilinçdışının da etkisinin büyüklüğünü yadsımamak gerekmektedir.

Dilbilim ile Ruhçözümlemesi arasında bir köprü kurarak bu iki alana önemli katkılarda bulunan Lacan, insanın biyolojik bir varlık olmaktan ekinsel bir özne olmaya geçiş aşamasını **görünümler** ve **simgeler dönemi** olmak üzere iki evreye ayırır. **Ayna dönemi** olarak da adlandırdığı birinci dönem, çocuğun altı-onsekiz ay arası yaşadığı evreyi kapsar. İlk kez bir benlik kavramı ile tanıştığı bu aşamada çocuk, kendisini tanımaya doğru bir gelişme gösterir. Bu aşamaya ulaşıncaya kadar kendisini ancak birbirinden farklı bir takım dizilerin parçası olarak görürken, istenç gücünün artık farkına varır ve ayna yardımıyla kendi bütünlüğünü yakalar. Bunun içindir ki "gözler", insanın benlik duygusunun kaynağı durumundadır.

Böylece parçalar olarak algıladığı kendi bedenini bir bütüne oturtur ve Ben'in yaşantılanmasıyla düşsel kimlikle

özdeşleşme ortaya çıkar. Çocuğun kendi ile ötekinin ayırımına varmakta oldukça zorlandığı bir süreci içermektedir bu dönem. İlk özdeşleşme ile birlikte ilk yanlış kavrama da karşımıza çıkar böylelikle. Çocuğun kendisiyle özdeş tuttuğu aynadaki görüntüsü, diğer insanların bedensel bütünlüğünün dolayımıdır artık. Yani gördüğü kendisi değil çevresinin kendisini nasıl gördüğüdür. Böylece Ben, bir yanlış kavramayla, kendisine ait olmayan bir göstergeyle kurgulanmaya başlar. Bir yanılsamayla başlayan benlik yaşamında, ötekiyle özdeşlemeler, sonraları kendini daha çok gösterecek ve insanı bir özne olmaktan çok, bir nesneye yaklaştırarak kendi gerçekliğinden uzaklaştıracaktır.

Birincil kimliğini kazandığı dönemde çocuğa en çok duyumsatılan anne hakimiyetidir. Simgeler dönemine geçişle birlikte, çocuk, dilin ve babanın hakimiyetiyle karşılaşır. Lacan'ın "**Oedipus Dönemi**" diye adlandırdığı bu dönemde, çocuk ötekini farkedir. Artık bu ikinci kimliklenmeyle, annesiyle birlikte kendisini bir bütün içerisinde düşünen çocuğun karşısına, öteki -baba- çıkar, böylelikle de dilin ve dolayısıyla ekinin egemenliğindeki simgesel düzene adımını atar. Lacan'a göre, bilinçaltını oluşturan bastırılmışlık değil, dildir. Ve dilin egemenliğine giren çocuk, anne-babasının dışında bir varlık sayıldığını kavramaya başlar. Bu nedenle, bu dönem bir dönüm noktasını oluşturmaktadır.

Ekinsel ortama girişle birlikte ise, kendini çevreleyen fiziksel dünyanın imgelerine ve oradan da görünümüne ulaşır. Bu imgeler dünyasının çevresinde toplumun kurallarını edinir. Karşısına çıkan toplumsal değerler onu çoğu kez hareketsizliğe sürükler. Bu hareketsizlik/ suskunluk/ durağanlık toplumsal tutumların da sonucudur. Toplumsal tutumlar bir

kez oluştuktan sonra, seçimlerini, beğendikleri ve beğenmedikleri şeyleri önemli derecede belirler. Dolayısıyla da bu belirlenmişlikle oluşmaya başlayan kişiliği, onun için artık bir yanıltıcı benlikten öte değildir.

Kimlik kazanma süreci özdeşleşmeyle başlar. Önce en yakın halkada bulunan anne-baba ile özdeşleşme yaşanır. Daha sonra özdeşleşme halkası, çevremizde bulunan diğer kişileri de içine alarak ufuklara açılır. Dolayısıyla bir koşullanmayla başlayan toplumsal yaşam, bireyleri neredeyse birbirlerinden ayırdedilemeyecek ölçüde aynılaştırır. Toplumun sosyo-ekonomik yapısı, bireylerin karakterlerini öylesine biçimlendirir ki, kişiler toplum gerekleri doğrultusunda yapmak zorunda oldukları şeyleri gerçekten de yapmak istediklerini sanmaya başlarlar.

Tüm tutum ve davranışlar toplumun kişiye sunduğu "rollerin" çevresinde kendini belli eder, ve **onaylanma güdüsü**, insan yaşamının önemli bir belirleyeni haline gelir; **Moreno'ya göre, roller ben'den çıkmaz, ben rollerden çıkar.(...) rol, kişilerarası bir yaşantıdır, sosyal yaşantının ayrılmaz bir parçasıdır.** Toplumun bizden beklediklerine, bizim için uygun gördüğünü rollerimizle yanıtlanır. Daha açık bir söyleyişle, toplumun rol beklentilerine uygunluğumuz ölçüsünde, toplumda bize yer vardır. (İsmet Yazıcı, Kitle İletişiminde İmaj, ss.12-42)

Toplumun bizim için seçtiği rol, bir süre sonra bize kendi seçimimizmiş gibi gelmeye başlamakta, onun kurallarına uyup, gereklerini yerine getirmek durumunda kalmaktayız. Dolayısıyla rollerimizi de bir görünüme sahiptir. Ve görünüm kimi zaman tasarlanmış olarak karşımıza çıksa da genellikle bilinçaltımızı dışa vurmaktadır. Örneğin cinsiyet rollerine

baktığımızda, erkek her zaman güçlü olmak zorundadır, yalnızca duygusuyla değil, görüntüsüyle de rolünün hakkını vermekle yükümlüdür. "Erkeğin varlığı kendinde saklı yetkelik umuduna bağlıdır.(...) Bu yetkelik umudu ahlaksal, bedensel, yaradılışa göre değişen, parasal, toplumsal ya da cinsel bir umut olabilir. Neyse ki yetkelik umudunun yöneldiği nesne her zaman erkeğin dışındadır. Bir erkeğin varlığı o erkeğin yapabileceklerini, sizin için yapabileceklerini gösterir. Üretilen bir varlıktır onun varlığı; çünkü erkek gerçekte yapamayacağı şeyleri yapabilecek yetkelikteymiş gibi davranır. Bu yalancı davranış her zaman onun başkaları üzerinde etkili olmak için kullandığı bir yetkeye yönelmiştir. Erkek egemen toplumsal yaşam biçiminde, kadına biçilen rolün temel özelliği, erkeğin tam tersine zayıf olmasıdır. Kadın korunmaya muhtaçtır; boyun eğer. Alımlı olmak zorundadır; çünkü Tanrı onu sevmek için yaratmıştır."(John Berger, *Görme Biçimleri*, ss.45-46)

Kadın bedeninin fetişleştirilmesi, erkek tarafından üzerinde kurulacak hakimiyeti meşrulaştırmıştır. Erkeğin, rolünün ona öğrettiği doğrular nedeniyle de bu egemenlikten vazgeçmesi hemen hemen olanaksızdır. Kadına nasıl davranması gerektiği toplum tarafından öğretilmiştir. Toplum öyle kurallar getirmiştir ki, bu kurallar içinde kadının erkeğe göre, yapamayacakları yapabileceklerini fersah fersah aşar durumdadır.

Kuşkusuz rollere dayalı görünüm, yalnızca cinsiyet ayrımı çerçevesinde belirlenmez; aile içinde, mesleki ayrımlarda, hiyerarşik ilişkilerde, ve daha pek çok alanda roller görünümümüzün bir belirleyeni olarak hep karşımızdadır. Bu kemikleşmiş yapının değişmesi, çok uzun bir süreci kaplayacak

da olsa, yalnızca ve yalnızca rollerin evrim geçirmesine bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Can Kozanoğlu, **Cilalı İmaj Devri**, İstanbul, İletişim yay., 1994
- Doğan Çüceloğlu, **İnsan İnsana**, İstanbul, Remzi kitabevi Yay., 1994
- Herbert Marcuse, **Tek-Boyutlu İnsan**, Çev., Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yay., 1990
- İsmet Yazıcı, **Kitle İletişiminde İmaj**, İstanbul, Bilim yay., 1997
- John Berger, **Görme Biçimleri**, Çev., Yurdanur salman, İstanbul, Metis yay., 1988
- Michel Foucault, **Kelimeler ve Şeyler**, Çev., Ali Kılıçbay, İstanbul, İmge Kitabevi Yay., 1994
- Murat Belge, **Tarihten Güncelliğe**, İstanbul, Alan y., 1986
- Murat Tura, **Freud'dan Lacan'a Psikanaliz**, İstanbul, Ayrıntı Yay., 1996
- Nuri Bilgin, **Kollektif Kimlik**, İstanbul, Sistem yay., 1995
- Nuri Bilgin, **İnsan İlişkileri ve Kimlik**, İstanbul, Sistem yay., 1996
- Roland Barthes, **Çağdaş Söylenler**, Çev., Tahsin Yücel, Hürriyet Vakfı Yay., 1990
- Roland Barthes, **Göstergeler İmparatorluğu**, Çev., Tahsin Yücel, İstanbul, YKY, 1996
- Önder Şenyapılı, **İletişim ve Toplum**, Turan ktb, 1981